

СУХАНОВ М. О.,

асистент кафедри інтелектуальної
власності, інформаційного та
корпоративного права
юридичного факультету
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)

УДК 347.998.85

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.6.1.9>

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО СУДОВОГО ЗАХИСТУ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ УЧАСНИКІВ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

У статті проаналізовано питання щодо судового захисту корпоративних прав учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Констатовано про наявність позицій Верховного Суду, які спрямовані на підвищення ефективності судового захисту корпоративних прав учасників товариства з обмеженою відповідальністю, оскільки здатні виключити штучні випадки вирішення корпоративних спорів адміністративними судами або судами загальної юрисдикції, які не мають належного досвіду розгляду таких спорів, що унеможливить виникнення негативних наслідків правового та економічного характеру без достатніх на те правових підстав.

Встановлено наявність у правозастосовній практиці тенденції до звуження можливості учасників товариства з обмеженою відповідальністю захистити в судовому порядку свої корпоративні права. Звернено увагу на позицію Великої Палати Верховного Суду, яка виключає право учасника господарського товариства ініціювати визнання недійсним у судовому порядку договору, укладеного за участю відповідного господарського товариства. Зроблено висновок, що реалізація такої правової позиції у судовій практиці є серйозною перешкодою для реалізації корпоративних прав учасників товариства.

Виокремлено фактори, які здатні знизити ефективність або взагалі зробити безперспективним використання у випадку порушення корпоративних прав учасника при укладанні товариством певного договору таких способів судового захисту: 1) призначення учасниками товариства нового директора, який може звернутися з позовом про визнання недійсним договору від імені товариства; 2) подання похідного позову учасника в інтересах товариства до директора про стягнення збитків, які спричинені товариством в результаті укладання певного правочину; 3) ініціювання скликання позачергових зборів учасників товариства для розгляду питання про доцільність укладення товариством такого договору, а у випадку отримання висновку про порушення укладеним договором купівлі-продажу прав та законних інтересів товариства уповноваження певної особи на звернення до суду з відповідним позовом.

Запропоновано визнати наявність в учасника господарського товариства права ініціювати визнання недійсним у судовому порядку договору, укладеного за участю відповідного господарського товариства, у випадку відсутності інших ефективних способів захисту його порушених корпоративних прав.

Ключові слова: господарське судочинство, товариство з обмеженою відповідальністю, учасник товариства, судовий захист прав, Верховний Суд, правочин, договір, правова позиція.

Sukhanov M. O. Analysis of the practice of the Supreme Court on judicial protection of corporate rights of members of a limited liability company

The article analyses the issue of judicial remedy of corporate rights of members of a limited liability company. It is stated that the Supreme Court has a position aimed at improving the effectiveness of judicial remedy of corporate rights of members of limited liability companies, as they can exclude artificial cases of corporate dispute resolution by administrative courts or courts of general jurisdiction, which do not have adequate experience in dealing with such disputes and prevent the occurrence of legal and economic consequences without sufficient legal grounds.

It is established that law enforcement practice tends to narrow the ability of members of a limited liability company to protect their corporate rights in court. Attention is drawn to the position of the Grand Chamber of the Supreme Court, which excludes the right of a member of a company to initiate the invalidation in court of an agreement concluded with the participation of that company. It is concluded that the realization of such a legal position in judicial practice is a serious obstacle to the realization of corporate rights of the company's members.

The author identified the factors that can reduce the effectiveness or even make it unpromising to use the following methods of judicial remedy in case of violation of the member's corporate rights when the company enters into a contract: 1) appointment by the company's members of a new director, who may file a lawsuit to invalidate the contract on the company's behalf; 2) submission of the member's derivative claim in the interests of the company to the director for recovery of damages caused by the company as a result of concluding a certain transaction; 3) initiating the convening of an extraordinary meeting of the company's members to consider the reasonability of concluding such an agreement, and in the event of an opinion on violation of the contract of sale of rights and legitimate interests of the company, authorizing a person to sue.

It is proposed to recognize the company member's right to initiate the invalidation in court of the contract concluded with the participation of the company in the absence of other effective ways to protect its violated corporate rights.

Key words: *commercial litigation, limited liability company, company's member, judicial protection of rights, Supreme Court, transaction, contract, legal position.*

Вступ. Незважаючи на низку нормативних актів, які визначають правові засади набуття, реалізації та припинення корпоративних прав учасників товариств з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ), останні продовжують стикатися із частим порушенням своїх корпоративних прав. Серед різних форм захисту прав учасників ТОВ одне з ключових місць займає судовий захист. При цьому ефективність такого захисту дуже залежить від як від обраного способу захисту прав і підстав позову, так і від сформованої судової практики застосування корпоративного законодавства.

У світлі реформування процесуального законодавства безпосередній вплив на ефективність судового захисту корпоративних прав учасників ТОВ мають правові позиції Верховного Суду щодо застосування відповідних норм прав. При цьому певні позиції Верховного Суду із корпоративних спорів є досить спірними та потребують наукового дослідження.

Правову основу судового захисту корпоративних прав учасників ТОВ становить Господарський процесуальний кодекс України (далі – ГПК) [1], Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон про товариства) [2], Господарський кодекс України [3]. При цьому на законодавчому рівні визначено корпоративні права учасників ТОВ, які є об'єктом судового захисту, способи захисту прав, передумови та порядок судового захисту, однак залишається низка питань, які потребують подальшого врегулювання чи уточнення.

У теорії загальні питання судового захисту корпоративних прав учасників ТОВ знайшли своє відображення у працях О.Р. Кібенко [4], В.М. Кравчука [5], В.В. Кулакова [6],

Я.С. Марущак [7] та інших. Однак чимало питань щодо судового захисту корпоративних прав учасників ТОВ залишаються дискусійними та потребують теоретичного доопрацювання. Наведене вказує на актуальність заявленої теми дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування напрямів удосконалення судового захисту корпоративних прав учасників ТОВ.

Результати дослідження. Продуктивна діяльність Великої Палати України щодо розгляду корпоративних спорів останніми роками дає право стверджувати про формування судових позицій щодо багатьох аспектів захисту корпоративних прав учасників ТОВ. Як слушно зазначають фахівці, за досить малий період функціонування Верховного Суду у новому складі вже усталена судова практика розгляду певних категорій справ суттєво зміненна та оновлена [8].

Аналіз правозастосовної практики дозволяє стверджувати про наявність позицій Верховного Суду, спрямованих на підвищення ефективності судового захисту корпоративних прав учасників ТОВ. До таких позицій можна віднести такі: 1) визнання справ за позовами учасника товариства про визнання недійсним договору про відчуження майна цього товариства, який обґрунтовує свої позовні вимоги порушенням його корпоративних прав і вказує одним з відповідачів у справі фізичну особу, такими, що належать до господарської юрисдикції [9, 10]; 2) поширення господарської юрисдикції на справи за позовами засновників господарського товариства щодо внесення змін до Єдиного державного реєстру про керівника (підписанта) юридичної особи [11]; 3) визнання недійсним рішення загальних зборів товариства з моменту його прийняття, а не з моменту набрання чинності судовим рішенням, інші [12].

Вважаємо, що формування судової практики з урахуванням зазначених правових позицій Верховного Суду виключить штучні випадки вирішення корпоративних спорів адміністративними судами або судами загальної юрисдикції, які не мають належного досвіду розгляду таких спорів, що унеможливить виникнення негативних наслідків правового та економічного характеру без достатніх на те правових підстав.

У судовій практиці мають місце позиції Верховного Суду, які позбавляють носіїв корпоративних прав можливості в ефективний спосіб захищати свої права. Однією з таких позицій є позиція Великої Палати Верховного Суду, яка виключає право учасника господарського товариства ініціювати визнання недійсним у судовому порядку договору, укладеного за участю відповідного господарського товариства. Цю правову позицію вищий орган судової влади вже неодноразово висловлював, мотивуючи це так: «За договором, укладеним товариством, прав та обов'язків набуває таке товариство як сторона договору. При цьому правовий стан (сукупність прав та обов'язків) безпосередньо учасників цього товариства жодним чином не змінюється. Інтереси товариства можуть не збігатися з інтересами окремих його учасників, інтереси учасників товариства також не завжди збігаються. Тому, вирішуючи питання щодо ефективності обраного позивачем способу захисту, суди мають враховувати баланс інтересів усіх учасників і самого товариства, уникати зайвого втручання в питання діяльності товариства, які вирішуються виключно рішенням загальних зборів учасників товариства» [10, 13, 14].

Як зазначає суддя Верховного Суду О. Кібенко, така позиція суду спрямована на забезпечення стабільності правочинів в економічній сфері. Вона свідчить про недоцільність втручання суду у господарську діяльність товариства та оцінки рішення директора господарського товариства щодо укладання спірного договору на предмет його економічної конструктивності для товариства, а отже і для його учасників, впливу наслідків його вчинення на корпоративні майнові права [15].

Такий підхід Верховного Суду є досить спірним, оскільки фактично у такий спосіб впроваджуються певні перешкоди щодо реалізації корпоративних прав учасників товариства, про що неодноразово наголошував Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у своїх ухвалях про направлення відповідних справ до Великої Палати Верховного Суду для відступу останньою від своєї позиції. Зокрема, в ухвалі від 20.07.2020 у справі № 904/920/19 Верховний Суд у складі Палати зазначив, що укладання

директором товариства значного договору з перевищенням повноважень може негативно вплинути на товариство як сторону правочину, що має наслідком обмеження та порушення права його учасників на управління господарською діяльністю товариства, права на отримання прибутку від діяльності товариства [16]. Л.Д. Руденко слушно зазначає, що аналіз відповідних судових справ вказує на наявність матеріального інтересу учасника щодо договорів, укладених господарським товариством за рішенням органів управління [17, с. 58].

На думку практиків, окреслена позиція Великої Палати Верховного Суду може стати однією з перепон для покращення інвестиційного клімату в Україні, не сприятиме захищеності бізнесу у зв'язку із позбавленням учасників господарських товариств найбільш ефективного способу захисту своїх корпоративних прав, порушених внаслідок укладення невігідних для товариства угод [18]. Вважаємо, що у таких спосіб обмежується можливість реалізації учасником товариства права на судовий захист. Як наголошує Верховний Суд у складі палати Касаційного господарського суду, такі обмеження позбавляють учасника товариства, в якому він бере участь своїм майном тощо, ефективного доступу до правосуддя, що не відповідає таким засадам господарського судочинства як верховенство права та справедливості [19].

Звертаючи увагу на цей аспект, Велика Палата Верховного Суду пропонує позивачу по таких справах певні способи судового захисту: 1) призначення учасниками товариства нового директора, який може звернутися з позовом про визнання недійсним договору від імені товариства; 2) подання похідного позову учасника в інтересах товариства до директора про стягнення збитків, які спричинені товариством у результаті укладання певного правочину; 3) ініціювання скликання позачергових зборів учасників товариства для розгляду питання про доцільність укладення товариством такого договору, а у випадку отримання висновку про порушення укладеним договором купівлі-продажу прав та законних інтересів товариства уповноваження певної особи на звернення до суду з відповідним позовом [14].

Не заперечуючи можливість захисту корпоративного права шляхом обрання нового директора товариства, варто зазначити про складність його реалізації учасником, частка у статутному капіталі товариства якого є незначною або меншою, ніж 50%. Захист корпоративного права шляхом подання похідного позову може бути неефективним у випадку нанесення товариству значних збитків і відсутності в директора товариства грошових коштів або майна для виконання рішення суду про задоволення позову щодо таких справ.

Аналіз позовних вимог свідчить, що в більшості випадків розмір таких збитків є значним. Так, рішенням Господарського суду міста Києва від 15 листопада 2018 року, залишеним без змін постановою Північного апеляційного господарського суду від 03 квітня 2019 року та постановою Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року, у справі № 910/20261/16 похідний позов учасника товариства було задоволено, а з директора товариства суд стягнув збитки у розмірі 1 509 600,00 грн [20].

Правом на подання похідного позову наділений лише учасник товариства, якому належить 10 і більше відсотків у статутному капіталі. Учаснику товариства, розмір частки якого є недостатнім для звернення до суду, у судових рішеннях пропонується «вийти з товариства і вимагати виплати йому вартості частки, а також подати позов до самого товариства та/або його учасників, якщо він вважає, що рішенням загальних зборів учасників товариства щодо відчуження майна йому було завдано збитків» [14].

Переконані, що і цей варіант захисту корпоративного права може мати свої перешкоди для ефективної реалізації. Зокрема, якщо в результаті укладання певного договору значно зменшиться вартість активів товариства, то це негативно вплине на вартість частки учасника, яка має бути йому виплачена при виході зі складу товариства. Як зазначено у пункті 73 ухвали Палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів, корпоративних прав та цінних паперів Касаційного господарського суду одним із важливих прав учасника товариства є право одержати при виході зі складу учасників товариства грошові кошти у розмірі, що прирівнюється до вартості частки у майні товариства пропорційно частці учасника в статутному капіталі [16].

Захист прав учасника товариства у такий спосіб може бути ускладнено і тим, що частиною першою статті 54 ГПК України учасник наділений правом подання похідного

позову про відшкодування збитків, які вже заподіяні юридичній особі її посадовою особою. Щодо цього аспекту М.К. Богуш вважає доцільним наділення учасника правом звернення до суду із похідним позовом і у випадку створення посадовою особою реальної загрози заподіяння збитків господарському товариству [21, с. 79]. Така пропозиція є слушною і заслуговує на підтримку, адже у випадку укладання директором товариства договору про відчуження майна, яке безпосередньо задіяне у його господарській діяльності, настання збитків може бути очевидним, тому не варто чекати їх фактичного заподіяння.

У науковій площині висловлюється пропозиція про наділення учасника товариства правом подання похідного позову в інтересах товариства про визнання недійсним правочину, вчиненого виконавчим органом товариства з перевищенням повноважень. О. Доценко вважає, що «такий похідний позов може стати ефективним інструментом захисту інтересів товариства та його міноритарних учасників, а також вирішить низку проблем теоретичного та практичного характеру» [22, с. 76]. Погоджуючись із вченим, зазначимо, що в такий спосіб учасник товариства може реалізувати своє право на судовий захист більш оперативно порівняно із вказаними вище способами. При цьому правозастосовна практика свідчить, що саме оперативність є важливим чинником, який сприяє своєчасному поновленню порушених або оскаржуваних корпоративних прав.

Л.Д. Руденко вважає, що учасник товариства має бути наділений правом оскарження угод товариства про відчуження майна поза відносинами представництва у випадку, якщо відсутні інші способи захисту корпоративних прав учасника [17, с. 58]. Не заперечуючи конструктивність наділення учасників товариства таким правом, вважаємо, що умовою його реалізації має бути не відсутність інших способів захисту прав, а їх неефективність. Доведення факту відсутності реальних важелів поновлення порушених корпоративних прав у інший спосіб, ніж подання до суду позову про визнання недійсним договору, укладеного товариством, має входити у предмет доказування по справі.

Додатковим аргументом на користь такого висновку є наявність правової позиції Великої Палати Верховного Суду, в рамках якої наголошено про те, що: 1) особи, які виступають від імені юридичної особи, зобов'язані діяти не лише в межах своїх повноважень, але й добросовісно і розумно; 2) правомірним є ініціювання учасником товариства визнання недійсним у судовому порядку договору, укладеного таким товариством, якщо при укладанні такого договору посадовою особою не були враховані межі нормального господарського ризику та мало місце очевидно необачливе, марнотратне та завідомо корисне рішення [23]. Зазначимо, що в рамках розгляду справи № 911/2129/17 судом було визнано недійсним договір про відчуження майна (виробничі потужності) товариства і було наголошено на порушенні в результаті його укладення інтересів самого товариства, а не корпоративних інтересів його учасника.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз вказує на наявність у правозастосовній практиці тенденції до звуження можливості учасників ТОВ захистити в судовому порядку свої корпоративні права. В нинішніх умовах доцільно визнати наявність в учасника господарського товариства права ініціювати визнання недійсним у судовому порядку договору, укладеного за участю відповідного господарського товариства у випадку відсутності інших ефективних способів захисту його порушених корпоративних прав.

Подальші наукові дослідження щодо судового захисту корпоративних прав доцільно присвятити конкретизації положень щодо доказової бази у справах за позовами, на які зверталася увага у наведеному вище аналізі.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 06.11.1991 № 1998 (в редакції Закону від 03.10.2017 № 2147). *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
2. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю : Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 13. Ст. 69.

3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 18-22. Ст. 144.
4. Кібенко О.Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 477 с.
5. Кравчук В.М. Припинення корпоративних відносин у господарських товариствах : автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. юрид. академ. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 42 с.
6. Кулаков В.В. Товариство з обмеженою відповідальністю як суб'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 23 с.
7. Марущак Я.С. Корпоративні права та обов'язки за законодавством України та Європейського Союзу : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Нац. універ. «Одеська юрид. акад.». Одеса, 2018. 186 с.
8. Квят О., Марчук Б. Нові підходи Верховного Суду до розгляду корпоративних спорів. *Юридична газета*. 2019. №№ 17-18 (671-672). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/novi-pidhodi-verhovnogo-sudu-do-rozglyadu-korporativnih-sporiv-.html>.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 серпня 2018 року, судова справа № 902/458. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76262613>.
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 08 жовтня 2019 року, судова справа № 916/2084/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84911545>.
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 листопада 2018 року, судова справа № 815/3490/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78299081>.
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 липня 2020 року, судова справа № 904/562/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90594518#>.
13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року, судова справа № 923/876/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85614604>.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 грудня 2019 року, судова справа № 904/10956/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86333853>.
15. Кібенко О., Уркевич В. Практика Великої Палати Верховного Суду по корпоративних спорах. Ukrainian Bar Association. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0xbCkMoXeHY>.
16. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 20.07.2020, судова справа № 904/920/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90540414>.
17. Руденко Л.Д. Оскарження учасниками та засновниками договорів, укладених господарським товариством. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2 (11). С. 55–59.
18. Білоцерковець Н. Феміда не для всіх: як Велика Палата обмежила власників бізнесу у праві звернутися до суду. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/femida-ne-dlya-vsikh-yak-velika-palata-obmezhila-vlasnikov-biznesu-u-pravi-zvernutisya-do-sudu.html>.
19. Ухвала Касаційного господарського суду у складі Верховного суду від 06 лютого 2020 року, судова справа № 904/920/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87426666>.
20. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 листопада 2019 року, судова справа № 910/20261/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86333859>.
21. Богуш М.К. Захист прав та інтересів суб'єктів корпоративних відносин : дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2018. 240 с.
22. Доценко О. Визнання недійсним правочину, вчиненого виконавчим органом господарського товариства з перевищенням своїх повноважень як спосіб захисту корпоративних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 69–76.
23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 жовтня 2019 року, судова справа № 911/2129/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85743713>.

